

Резюме: В статье рассмотрены возможности использования методики модификации Малхазова А.Р. как показателя психофизиологической готовности индивида к профессиональной деятельности. Сформулированы понятия лабильности, подвижности психических процессов. Впервые получены данные, характеризующие скорость приема и переработки информации при реализации образа исполнения движения, действия, деятельности.

Ключевые слова: тестинг-тест, психические свойства, лабильность, подвижность психических процессов, циклическая, двукольцевая, матричная, многоуровневая система организации, построения и управления двигательной деятельностью.

Овсяннікова Я.О.

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ МОДЕЛЮВАННЯ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ЧИННИКІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ МНС УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Діяльність персоналу МНС тісно пов'язана з виконанням своїх службових обов'язків в умовах, які є екстремальними. Ефективність виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт залежить від рівня підготовленості персоналу до дій в таких умовах. Така підготовленість формується в процесі проведення спеціальної професійно-психологічної підготовки. Сьогодні професійно-психологічна підготовка персоналу МНС України розглядається як система цілеспрямованої психолого-педагогічної роботи, що забезпечує належний рівень підготовленості працівника та групи до зіткнення з особливими (екстремальними) ситуаціями службової діяльності та успішне подолання їх негативних наслідків при реалізації життєвих та професійних намірів.

Іноді вважається, що підготовка персоналу МНС повинна проходити за аналогічним алгоритмом, як і в структурах, діяльність яких пов'язана з виконанням робіт в екстремальних умовах – Збройні Сили, МВС, СБУ. Але психологічна підготовка персоналу МНС України не є точною копією досвіду Збройних Сил, тому що тоді вона не відповідала б специфіці психологічних труднощів діяльності Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Якщо у Збройних Силах України психологічна підготовка завжди була націлена тільки на формування емоційно-вольової стійкості, то в МНС України даний вид підготовки орієнтується ще й на:

- підвищення надійності професійних навичек і умінь персоналу МНС України, забезпечення їхнього якісного функціонування при високій психічній напруженості в умовах надзвичайної ситуації;
- формування умінь і навичок використання психологічних прийомів (пси-

202

Актуальні проблеми психології. Том V. Випуск 7

хологічного спостереження, візуальної психодіагностики, встановлення психологічного контакту, правомірного психологічного впливу і т.ін.) при вирішенні психологічно складних задач службової діяльності; професійний розвиток важливих для дій в екстремальних умовах психологічних якостей (професійної пам'яті, професійної спостережливості, професійного мислення і т.ін.); формування умінь володіти собою і вольовими якостями.

Розглядаючи сутність професійно-психологічної підготовки персоналу МНС України, слід зазначити, що:

По-перше, єдність професійної і психологічної підготовки персоналу тим, що в них один об'єкт – працівник МНС України з його поглядами, обумовленими навчаннями, почуттями, настроями тощо, а також загальною метою – підготовка високо свідомих, переконаних, сміливих і мужніх професіоналів, здатних піти на самопожертву, якщо виникне потреба. Однак, говорячи про єдність, разом з тим їх не треба отожднювати.

По-друге, психологічна підготовка, хоча і нерозривно пов'язана з професійною підготовкою, має свій зміст, свою специфіку, форми і методи, без яких Україна щодо проведення аварійно-рятувальних робіт в умовах надзвичайної ситуації.

Необхідно виокремити в межах сучасної професійно-психологічної підготовки персоналу МНС України екстремальну психологічну підготовку, яка повинна спрямовуватися на забезпечення надійного функціонування психіки особового складу в ризиконебезпечних ситуаціях службової діяльності.

Завдяки екстремальній психологічній підготовці, ще до безпосереднього виконання ризиконебезпечних задач службової діяльності, у персоналу МНС України формується психологічна підготовленість, або ще як її називають значать потенційну витривалість, тобто система психологічних якостей, що означають можливість переборювати труднощі й успішно виконувати завдання. З початком дій в умовах надзвичайної ситуації психологічні якості виявляються у вигляді скорочення і функціонування якостей, що вище сформувалися, або формування нових якостей, що раціоналізують виконання завдань.

У ході проведення занять з екстремальної психологічної підготовки персоналу МНС України закріплюється тривкий зв'язок між правильним поведінкою дій і позитивно забарвленими емоційними переживаннями з приводу цих дій. Завдяки цьому в даному випадку знаходить свій вияв основний механізм екстремальної психологічної підготовки – забезпечення тривкого зв'язку між розумовими способами дій і емоційно-вольовим регулюванням цих дій.

Одним з таких шляхів є формулюванням Л.С. Виготським "закон реального почуття в діяльності фантазії". Сутність його полягає в тому, що існує емоційних переживань людини. Він виражається в тому, що уявлена безпека призводить до вияву людиною реальних емоційних переживань. Як зауважував

Актуальні проблеми психології. Том V. Випуск 7

Л.С. Виготський, людина, заходячи до темної кімнати, може уявити, що там за штору знаходиться тасмичий незнайомець, якого насправді немає. Однак, при цьому його емоційні переживання будуть точно такими ж, якби за штору справді притаївся злочинець.

Завдяки цьому, виникає можливість викликати у персоналу МНС України необхідні емоційні переживання за рахунок цілеспрямованого впливу на їхню увагу. Таким чином можна уникнути створення реальних ситуацій службово-бойової дійсності, замінивши їх на моделювання ситуацій, що викликають в увазі персоналу МНС України картину реальної надзвичайної ситуації.

Серед основних засобів моделювання психологічних чинників ризиконебезпечних ситуацій діяльності персоналу МНС пропонується такі:

1) **словесно-знакові засоби.** При словесно-знаковому моделюванні вплив на персонал МНС України здійснюється шляхом словесної виразності. Це може бути розповідь про труднощі службової діяльності, доведення до відома різноманітних "легенд" наступних навчань, подання різноманітних ввідних у ході навчально-тренувальних завдань;

2) **засоби наочності.** При наочному моделюванні вплив на персонал МНС України здійснюється шляхом показу різноманітних предметів (наприклад, автомобіля, що потрапив в дорожню аварію), дій (показ можливих варіантів надання допомоги людині, яка перебувала в дорожню аварію), спеціальних кінофільмів, фотографій та т. ін.;

3) **тренажерні засоби.** Вплив на особовий склад здійснюється шляхом моделювання психологічних чинників надзвичайної ситуації з використанням спеціальних технічних засобів навчання, спортивних приладів, що застосовуються для формування професійно значущих умінь і навичек;

4) **імітаційні засоби.** Вплив на персонал МНС України здійснюється шляхом відтворення деяких зовнішніх чинників службової обстановки: задимлення місцевості, подання імітаційних сигналів на пульти управління і спостереження, створення ігрових завдань і т. ін.

5) **реальні засоби службової діяльності.** Вплив на персонал МНС України здійснюється за рахунок впровадження у навчальний процес дій з реальними спеціалістами та технікою.

У сучасних умовах можна вже говорити про можливість комп'ютерних засобів щодо створення картини надзвичайної ситуації за рахунок використання механізмів віртуальної реальності. Як показує досвід ряду західних країн, за цим напрямом велике майбутнє у справі удосконалення процесу психологічної підготовки персоналу МНС України.

При організації процесу екстремальної психологічної підготовки рекомендується широко застосовувати прийом моделювання психологічних чинників різноманітних надзвичайних ситуацій. Ці прийоми моделювання повинні:

- відповідати за своїм змістом діям, що відпрацьовуються;
- моделювати ризиконебезпечні ситуації необхідні в довільному порядку, раптово для персоналу МНС України, щоб не було звикання до послідовності моделювання.

Найбільш часто слід моделювати ті чинники службової діяльності, імовірність виникнення яких для даних фахівців є найвищою. При моделюванні чинників надзвичайної ситуації рівень психічного навантаження повинен дозволити більшості персоналу МНС України одержувати позитивний результат у подоланні напруженості і досягненні успіху. Якщо працівник не вправляється з "ризиконебезпечною ситуацією", йому на наступному тренуванні слід запропонувати завдання дещо легше за теми моделюваними чинниками, що стали причиною його ускладнень.

Проведені дослідження науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Університету цивільного захисту України дають можливість рекомендувати один з варіантів моделювання стресогенних чинників у ході підготовки до виконання задач в ризиконебезпечних ситуаціях особового складу аварійно-рятувального підрозділу МНС України.

Професійна підготовка рятувальників з використанням традиційних методів вже несе у собі частину необхідних для моделювання стрес-факторів. Так, у процесі спеціальної та фізичної підготовки з'являються такі чинники, як стомленість, неприсміні фізичні відчуття, співпадання декількох видів дій, дефіцит часу.

Однак, вияв цих чинників у загальних ситуаціях навчальної діяльності не відповідає специфіці їхніх проявів у реальній обстановці. Ось чому, при підготовці до реального бойового використання особового складу, вимагається спеціальне послідовне моделювання чинників саме в контексті вирішення комплексного професійного завдання.

Моделювання дефіциту часу полягає у проведенні цілеспрямованої роботи щодо забезпечення приховування інформації про наступні умови дій від рятувальників і надання недостовірної інформації про їхню підвищену небезпеку і складності ("минулого разу були серйозні травми", "підземний коридор зруйновано і може завалитися", "не відхиліться від маршруту на болоті: там є трясина" і т. д.), що формує психологічний стан, схожий з передбойовим.

Моделювання впливу стрес-факторів здійснюється поетапно з дотриманням послідовності застосування чинників залежно від рівня їх стресогенності, наведеного вище. Практично, моделювання здійснюється шляхом:

- жорсткого обмеження тимчасових меж, які відводяться на виконання завдань до етапів, їхнім скороченням у порівнянні з комфортними умовами;
- прикріплення якості напарника більш підготовленого і досвідченого рятувальника, здатного вирішувати завдання в більш стислі терміни, ніж той, хто навчається.

При цьому увага в оцінці ефективності діяльності персоналу МНС України, який навчається, звертається на повноту виконання завдання і кількість умовних витрат, бо значно вийти з часових меж він не може.

Моделювання фактора суміщення декількох видів діяльності досягається, як правило, шляхом обладнання ділянок місцевості, подолання яких вимагає послідовного активної перцептивної діяльності (наявність окремих ознак ці-

льових об'єктів або присутність умовного постраждалого), можливо з використанням технічних засобів; комплексного використання всього арсеналу рухів для проходження складних ділянок (звали, водні перепони, штучні споруди); підготовку або використання певного виду спецзасобів.

У ході подолання цієї ділянки від рятувальника вимагають доповіді про результати оцінки обстановки і прийняття рішення про подальші дії. Рівень складності модельованого стрес-фактора оцінюється при цьому за кількістю невірних виконаних дій, величиною перевищення часового проміжку в порівнянні з часом подолання цієї ділянки без суміщення з іншими діями, міри адекватності оціненої обстановки (кількості виявлених ознак об'єкта і умовного постраждалого) і прийнятого рішення.

Фактор новизни моделюється шляхом систематичної зміни місцевості, на якій здійснюється підготовка особового складу. Якщо це неможливо, то необхідно змінювати місця розташування цільових об'єктів, розташування умовних постраждалих, постійно змінювати напрямки й обладнання маршрутів виходу до об'єктів. Повторення умов виконання завдання більше двох разів у ході навчання не допускається; при виконанні контрольних вправ повторення допускається тільки у випадку забезпечення дій у різний час доби. Важливе значення має уникнення шаблону в діях умовних постраждалих від надзвичайної ситуації. Внутрішнє обладнання цільових об'єктів також повинно змінюватися відповідно до реальних варіацій.

Фактор психічного і фізичного стомлення моделюється шляхом підвищення необхідного фізичного і психічного напруження з обов'язковим збереженням необхідних параметрів щодо ефективності. Це досягається шляхом подовження маршруту просування в район пошуку й обмеження часових меж його подолання, ускладненням пошуку значущих перцептивних ознак цільових об'єктів у районах їхнього імовірного розташування, умов і тривалості ведення спостереження за цільовим об'єктом (бажано мобільним), збільшенням загального часу на виконання завдання до декількох діб з обов'язковою інверсією сну і неспання, загальним скороченням часу на сон. Важливе значення в моделюванні цього чинника відіграє попереднє націлювання персоналу МНС України на необхідність напруженої перцептивної діяльності, пов'язаної з пошуком засобів життєзабезпечення і цільових об'єктів, вимога систематичних (не рідше 1 разу на годину) доповідей про зміни в обстановці і прийняті щодо цього рішення.

Моделювання фактора непрямих фізичних відчуттів може здійснюватися на будь-якому з етапів виконання комплексного завдання. Основними показниками при цьому є тривалість та інтенсивність впливу конкретно використаного засобу. Засобом моделювання непрямих фізичних відчуттів може виступати обмундирування – мале або велике за розміром, вологе, липке, важке або невідповідне сезону (за винятком взуття). Можна використати і такі засоби, як іпіллятор Кузнецова, що викликає достатньо сильні больові відчуття, але така, що не завдасть шкоди. Додатковим способом моделювання даного чинника на нетривалій час (на одному з етапів) може бути штучне обмеження рухливості однієї з кінцівок або хребта. Однак, даний спосіб може бути використаний

лише у випадку надійного страхування рятувальника від можливих травм.

Фактор невизначеності пов'язаний передусім з рівнем розвитку перцептивної та інтелектуальної діяльності рятувальників. Виходячи з цього, моделювання здійснюється за двома напрямками:

- 1) ускладненням умов ведення аварійно-рятувальних робіт (ніч, опади, мряка, пересічена місцевість, густа рослинність та т. ін.);
- 2) ускладнення умов прийняття рішення і вибору оптимального варіанта дій шляхом забезпечення рятувальника можливістю одержувати велику кількість суперечливої інформації від керівництва і безпосередньо на місцевості, або необхідністю прийняття рішення за умов значного обмеження інформації, компенсувати яку неможливо у відведений проміжок часу.

Фактори ізоляції, раптовості і небезпеки моделюються після успішного подолання негативного впливу всіх розглянутих вище стрес-чинників. Це пов'язано з комплексним характером впливу даних чинників на персонал МНС України і найбільшим їхнім впливом на показники, що характеризують рівень ефективності діяльності.

Моделювання ізоляції полягає в забороні або обмеженні можливостей отримання підтримки або поради від товаришів по групі в ході виконання самостійного завдання протягом тривалого проміжку часу. Обмеження накладаються також на кількість сеансів зв'язку з начальством, у ході яких підтримка або засудження рішення, що приймаються рятувальником для виконання завдання, забороняється. Рішення про виведення працівника з району до виконання поставленого завдання може бути прийняте лише у випадку травм, грибних прорухунків при прийнятті рішення, які загрожують безпеці оточуючих або його власній.

Моделювання раптовості і небезпеки є найбільш відповідальним і значущим аспектом. Повинен бути догриманий принцип забезпечення міри розумного ризику і безпеки особового складу аварійно-рятувального підрозділу. Це досягається поступовим зняттям обмежень при використанні прийомів проведення аварійно-рятувальних робіт, обладнанням ділянок місцевості підвищеної небезпеки (висотні переходи, вогневі смуги, затоплені ділянки підземних тунелів і т.ін.).

Важливе місце в моделюванні чинника небезпеки відіграє правильний психологічний настрій персоналу МНС України, завдяки якому він перед виконанням "небезпечного" завдання відчуває значне психологічне напруження, а після її успішного виконання – гордість і впевненість у спроможності виконати ще більш складні завдання. Тому дуже важливо зробити все таким чином, щоб якомога менше викликати серед персоналу МНС України почуття страху.

Висновки. Психологічна підготовка, хоча і нерозривно пов'язана з професійною підготовкою, має свій зміст, свою специфіку, форми і методи, без урахування яких не можна успішно вирішувати задачі підготовки персоналу МНС України щодо проведення аварійно-рятувальних робіт в умовах надзвичайної ситуації.

Для проведення ефективної підготовки персоналу МНС до дій в умовах надзвичайної ситуації бажано використовувати методи моделювання екстремальних чинників діяльності персоналу МНС України.

Проведені дослідження науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Університету цивільного захисту України дають можливість рекомендувати один з варіантів моделювання стресогенних чинників у ході підготовки до виконання задач в ризиконебезпечних ситуаціях особового складу аварійно-рятувального підрозділу МНС України.

Література

1. Айдаралиев А.А., Максимов А.Л. Адаптація человека к экстремальным условиям (опыт прогнозирования). – Л.: Наука, 1988 – С. 76-123.
2. Кремень В.Г., Костицький М.В., Максименко С.Д., Сафін О.Д. Психологія професійної діяльності офіцера. Підручник. – Хмельницький: АПУ, 1999. – 464 с.
3. Лебедев В.И. Личность в экстремальных условиях. – М.: Политиздат, 1989. – 303с.

Резюме:

Статья посвящена профессиографическому описанию профессии спасатель МЧС Украины.

Ключевые слова: экстремальная психологическая подготовка, моделирование экстремальных факторов деятельности, спасатель.

Опанасенко В.С.

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

Риси характеру народу мають вплив і на його історичну долю. Національний характер стає предметом вивчення у всіх культурних мові.

Ігор Сікорський

Актуальність статті. Нещодавно в Україні подібна тема не тільки не могла бути дослідженою, але й просто згаданою. Виховані на "принципах інтернаціоналізму" науковці не поспішали братися за неї, щоб не потрапити в розряд українських буржуазних націоналістів.

На порубіжжі другого й третього тисячоріч стає більше очевидним, що людство розвивається шляхом розширення взаємозв'язку й взаємозалежності різних країн, народів і їхніх культур. Цей процес охопив різні сфери громадського життя всіх народів світу. Сьогодні неможливо знайти етнічні спільноти, які не випробували б на собі вплив як з боку культур інших народів, так і більш широкого суспільного середовища, що існує в окремих регіонах та й у світі в цілому.

Нині дослідженню національного характеру та ментальності націй приділяється велика увага. Саме глибокий аналіз національного характеру певної нації та чинників, які спричинили вплив на його формування, дозволяють зрозу-

міти тісний взаємозв'язок між цими поняттями. Як результат, ми розуміємо чому саме так поведила себе нація за певних обставин, у певний проміжок свого розвитку та масово практичну можливість спрогнозувати ймовірну лінію поведінку представників цієї нації в майбутньому.

Метою статті є робота автора визначити та проаналізувати основні чинники формування національного характеру, як фундаменту соціально-психологічних та національних особливостей населення країн світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми національного характеру вже довгий час є предметом різноманітних наукових досліджень. У західноєвропейській філософській думці другої половини XVIII - початку XIX століття було поставлено проблему про причини генезису й еволюції національного характеру, введено в науковий обіг це поняття, зроблено спробу його визначення (Д. Юм, К. Гельвецій, Г. Гегель і ін.). Зазначені мислителі розуміли, що національний характер – це не константа, а підданий змінам феномен. Та кож багато суперечливого в національному характері розкрив І. Кант.

Серйозні спроби цього дослідження були початі в рамках сформованої в середині XIX ст. у Німеччині школи психології народів (В. Вундт, М. Лацарус, Х. Штейнталь і ін.). Основні ідеї цієї школи полягали в тому, що головною силою історії є народ, який виражає себе в мистецтві, релігії, мові, міфах, звичаях і т.ін., тобто в цілому в характері народу, або національному характері.

Російські філософи XIX століття порушили проблему структури національного характеру. Він також був об'єктом дослідження радянської психології. В 50-х роках XX століття ці дослідження були пов'язані зі сталінським визначенням націй. У той період національний характер уважався невід'ємною частиною психічного складу осіб, що входять до нації.

Американська етнопсихологічна школа в середині XX ст. (А. Кардінер, Р. Ф. Бенедикт, М. Мід, Р. Мерстон, Р. Лінгтон і ін.) при побудові цілого ряду концепцій національного характеру виходила з існування у різних етносів специфічних рис, що проявляються в стійких психологічних рисах окремої особистості, які віддзеркалюються на її "культурній поведінці". Це дозволяло прихильникам даної школи будувати моделі "середньої особистості" тієї або іншої національно-етнічної групи, виділяючи в кожній нації "базисну особистість", у якій поєднані спільні для її представників національні риси особистості та риси національної культури.

Поняття "етнічні стереотипи" і "національний характер" розглядалися до цього часу в роботах багатьох таких вчених: Вундта В., Кона І.С., Лур'є С.В., Лотмана Ю.М., Гуревича Л.Я., Філда Д., Реріха М.К., Гумільова М.О. і ін. [6].

Сьогодні немає можливості виділити який-небудь цілісний напрямок дослідження національного характеру. Його дослідження проводяться в різних контекстах і з різних концептуально-теоретичних позицій. Їхні розходження часом пов'язані з різними ідейно-політичними орієнтаціями вчених, що перетворює дослідження в аргументи соціально-політичних суперечок.

Виклад основного матеріалу. Національний характер – це одна з центральних категорій етнопсихології. Він тісно пов'язаний з національним патріоти-